

ลิมพื้นบ้านในจังหวัดยโสธร : ลักษณะสถาปัตยกรรมพื้นบ้านและอิทธิพลภายนอก*

พิมพ์พรรณ เบริษู**

บทคัดย่อ

บทความนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาลักษณะทางสถาปัตยกรรมของลิมพื้นบ้านที่พบในจังหวัดยโสธร เพื่อวิเคราะห์เปรียบเทียบรูปแบบของลิมพื้นบ้าน รวมถึงการรับอิทธิพลศิลปกรรมจากภายนอกเข้ามาผสมกับลิมพื้นบ้านในจังหวัดยโสธร โดยใช้วิธีการศึกษาค้นคว้าเอกสาร และการลงพื้นที่เพื่อเก็บข้อมูลทั้งรูปแบบศิลปกรรมของลิม และการสัมภาษณ์ชาวบ้านในชุมชน พบลิมทั้งหมด 10 หลัง คือ 1)ลิมวัดค้อเหนือ 2)ลิมวัดสมสะอาด 3)ลิมวัดหัวคำ 4)ลิมวัดกุดชุมไฉน 5)ลิมวัดธาตุทอง 6)ลิมวัดแคน้อย 7)ลิมวัดป่าก่น้อย 8)ลิมวัดนาหลู่ 9)ลิมวัดบากเรือ 10)ลิมวัดหัวเมือง

จากการศึกษาพบว่าลิมพื้นบ้านในจังหวัดยโสธร แบ่งตามโครงสร้างทางสถาปัตยกรรมออกได้เป็น 2 กลุ่ม คือลิมไม้และลิมก่ออิฐถือปูน โดยทั้งสองกลุ่มยังคงรูปแบบลิมพื้นบ้านอีสานเอาไว้ เช่น ฐานเอวชันที่นิยมใช้กันในลิมพื้นบ้านอีสานทั่วไป ตัวอาคารมีขนาดเล็ก และไม่นิยมประดับลวดลายลงไปบนผนัง ตัวอย่างที่สำคัญคือ ลิมวัดกุดชุมไฉน ที่มีลักษณะลิมพื้นบ้านอีสานแท้ นอกจากนี้มีการรับรูปแบบจากภายนอกเข้ามาผสมกับรูปแบบของลิมพื้นบ้าน ได้แก่ การซ้อนชั้นหลังคาที่เรียกว่าทับซ้อนจากลิมแบบเชียงขวาง เช่น ลิมวัดธาตุทอง

คำสำคัญ: ลิม, ลิมพื้นบ้าน, ยโสธร

Abstract

This article is aimed to study the architectural characteristics of traditional folk ordination hall (Sim) in Yasothon Province, by analogical analysis of folk styles and the external influences. Using documentary study, field study and locals interviews, there are 10 local Sims: 1)Wat Ko Nua 2)Wat Som Sa-Art 3)Wat Hua Kam 4)Wat Gud Chum Nai 5)Wat That Tong 6)Wat Kaen Noi 7)Wat Pa Bok Noi 8)Wat Na Lu 9)Wat Baak Rua 10)Wat Hua Muaeng.

These Sims found in Yasothon Province can be divided into 2 groups : Wooden Sims and Brickwork Sim. Most of these Sims use original Isaan Ordination Hall style, such as “Than Aew Khan”

* บทความนี้ปรับปรุงจากส่วนหนึ่งวิทยานิพนธ์หลักสูตรปริญญาโทมหาบัณฑิต เรื่อง “ลิมพื้นบ้านในจังหวัดยโสธร” อาจารย์ที่ปรึกษา ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ประภัสสร ชูวิเชียร ภาควิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร

** นักศึกษาปริญญาโท ภาควิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร

style base, small structure and unadorned walls. An example of this style of traditional folks Ordination Hall is Wat Gud Chum Nai. In addition, certain external influences such as a painted gable and Chaing Khauang stacked roof style as seen at Wat That Tong Sim are also found.

Keywords: Ordination Hall (Sim), Northeastern Ordination Hall, Yasothon

บทนำ

ลิมในภาษาอีสานมีความหมายเดียวกับคำว่า “อุโบสถ” ในภาคกลาง หมายถึงเขตที่กำหนดร่วมกันทำสังฆกรรมของสงฆ์ โดยมีโบสถ์มาแสดงขอบเขต¹

เมืองยโสธรเริ่มสร้างบ้านแปงเมืองเมื่อ พ.ศ. 2308 เนื่องจากความวุ่นวายแตกแยกในเมืองเวียงจันทน์ พระวอพระตาเสนาบดีได้มีใจกับพระเจ้าสิริบุญสาร ทำให้พระวอพระตาอพยพครอบครัวมาตั้งเมืองใหม่ที่เมืองหนองบัวลำภู ให้ชื่อเมืองต่อมาว่า “เมืองนครเขื่อนขันธ์กาบแก้ว” อีกส่วนหนึ่งคือท้าวคำสูและท้าวคำสิงห์ ซึ่งเป็นญาติของพระวอพระตาได้ยกเลยต่อไปตั้งเมืองที่บ้านสิงห์โคก และบ้านสิงห์ท่า² ต่อมาพระเจ้าสิริบุญสารได้ส่งทัพมาโจมตีทำให้พระตาตายในที่รบ ส่วนพระวอหนีไปพึ่งเมืองจำปาศักดิ์ ต่อมาเกิดมีใจกับเจ้าเมืองจำปาศักดิ์ จึงได้เข้ามาขออยู่ใต้พระราชอำนาจพระเจ้ากรุงธนบุรีในพ.ศ. 2320 พระเจ้าสิริบุญสารยกทัพมาปราบพระวอทำให้พระวอตายในที่รบ ความทราบถึงพระเจ้ากรุงธนบุรีจึงให้ยกทัพไปปราบและเอาชนะเวียงจันทน์ได้เกิดการอพยพผู้คนจากเวียงจันทน์เข้ามาตั้งชุมชนแถวเมืองสระบุรี ส่วนเชื้อพระวงศ์และข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ถูกกวาดต้อนลงไปกรุงเทพฯ³ พร้อมกับยกบ้านสิงห์ท่าขึ้นเป็นเมืองยโสธรในพ.ศ. 2355⁴

จากหลักฐานเอกสารลิมพื้นบ้านในเมืองยโสธรเกิดขึ้นครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. 2405 และหลังสุดท้าย พ.ศ. 2499 จากการสำรวจของผู้เขียนพบว่าลิมพื้นบ้านในยโสธรแบ่งออกได้เป็น 5 กลุ่มดังต่อไปนี้ 1)กลุ่มลิมพื้นบ้านแท้ 2)กลุ่มลิมพื้นบ้านที่ได้รับอิทธิพลรัตนโกสินทร์ 3)กลุ่มลิมพื้นบ้านสกุลช่างญวน 4)กลุ่มลิมพื้นบ้านรุ่นหลัง 5)กลุ่มลิมพื้นบ้านลักษณะพิเศษ ในบทความนี้ขอกล่าวถึงลิมพื้นบ้านกลุ่มที่ 1 เนื่องมาจากลิมกลุ่มนี้ยังคงเค้าโครงรูปแบบของลิมพื้นบ้านไว้ และไม่ค่อยเปลี่ยนแปลงไปมาก ลิมกลุ่มนี้พบกระจายไปในอำเภอต่างๆ ได้แก่ อำเภอเมือง อำเภอกุดชุม อำเภอคำเขื่อนแก้ว และอำเภอมหาชนะชัย

รูปแบบของลิมพื้นบ้านในเมืองยโสธร

ลิมพื้นบ้านแท้ในจังหวัดยโสธรแบ่งออกได้เป็น 2 กลุ่มคือ กลุ่มลิมพื้นบ้านที่ใช้โครงสร้างวัสดุไม้ และกลุ่มลิมพื้นบ้านที่ใช้โครงสร้างวัสดุปูน

กลุ่มลิมพื้นบ้านที่ใช้ไม้เป็นโครงสร้างหลัก เป็นลิมที่มีขนาดไม่ใหญ่มาก ประมาณ 6x10 เมตร ลักษณะของฐานเป็นฐานแอมซัน ตัวอาคารไม่นิยมประดับลวดลาย มีเพียงการฉลุลายไม้บริเวณคอสอง หน้าบันเรียบง่าย ไม่นิยมประดับลวดลาย ส่วนกลุ่มลิมพื้นบ้านที่ใช้ปูนเป็นวัสดุ ส่วนใหญ่ใช้ฐานแอมซันเช่นกัน ตัวอาคารไม่นิยมการประดับลวดลาย ที่หน้าบันมักมีลวดลายปูนปั้นประดับ เช่น ลิมวัดหัวคำ

¹ สำนักโบราณคดี กรมศิลปากร. (2550). *ศัพท์ทางกรมโบราณคดี*. หน้า 505.; สันติ เล็กสุขุม. (2553). *งานช่างคำช่างโบราณ*. หน้า 264.

² เดิม วิชาคย์พจนกิจ. (2542). *ประวัติศาสตร์อีสาน*. หน้า 93.

³ ลีลา วีระวงศ์. (2540). *ประวัติศาสตร์ลาว*. หน้า 151.

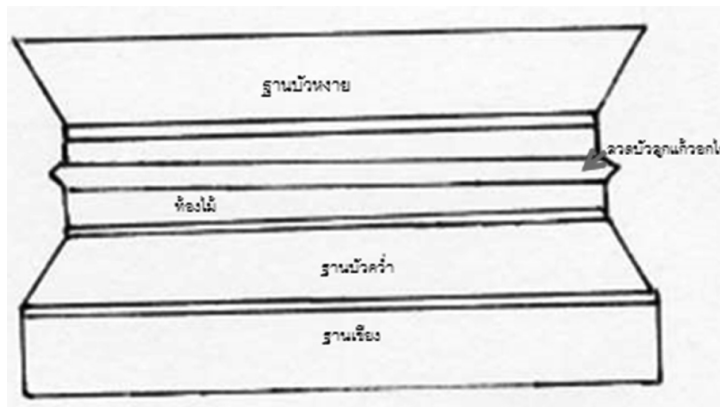
⁴ กรมศิลปากร. (2545). *ประชุมพงศาวดารฉบับกาญจนาภิเษก เล่ม 9*. หน้า 151.

องค์ประกอบสถาปัตยกรรมกลุ่มลิมพินบ้าน

ส่วนฐาน

ฐานส่วนใหญ่ใช้ฐานเอวชัน ประกอบด้วย ฐานเชิง 1 ฐาน เหนือขึ้นไปเป็นฐานบัวคว่ำบัวหงายที่บริเวณท้องไม้ยี่ตสูง มีลวดบัวลูกแก้วอกไก่คาดท้องไม้¹ (ภาพที่ 1) ฐานเอวชันเป็นฐานที่อยู่ในระบียบรูปแบบของลิมพินบ้านอีสานทั่วไป พบในลิมพินบ้านจังหวัดต่างๆ ด้วย เช่น อุบลราชธานี ร้อยเอ็ด มุกดาหาร เป็นต้น² ในเมืองยโสธรพบฐานเอวชันที่วัดคือเหนือ วัดสมสะอาด วัดหัวคำ ลิมวัดกุดชุมใน ลิมวัดธาตุทอง ลิมวัดแคน้อย และลิมวัดบากเรือ (ภาพที่ 2)

นอกจากวัดดังกล่าวแล้ว ที่วัดหัวเมืองมีการใช้ฐานเอวชันที่มีลักษณะแตกต่างจากลิมหลังอื่น ประกอบด้วย ฐานเชิง 1 ฐาน เหนือขึ้นไปเป็นฐานบัวคว่ำบัวหงายท้องไม้ยี่ตสูง คาดด้วยลวดบัวลูกแก้วอกไก่ แต่เหนือฐานบัวหงายทำกลีบบัวเชิงงอน (ภาพที่ 3) ซึ่งนิยมในศิลปะล้านช้าง³ นอกจากนี้ยังพบกลีบบัวชนิดนี้ในกลุ่มพระพุทธรูปศิลปะล้านช้าง จากพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติอุบลราชธานี (ภาพที่ 4) ส่วนฐานลิมวัดป่าบก-น้อยและวัดนาหลู่ พบว่าฐานลิมเดิมถูกดินทับถมจนไม่สามารถเห็นรูปแบบเดิมได้ สันนิษฐานว่าส่วนฐานยังคงใช้ฐานเอวชันเหมือนลิมพินบ้านไท-อีสานทั่วไป (ภาพที่ 5)

ภาพที่ 1 ลายเส้นฐานเอวชัน

ที่มา: เขียนภาพโดยผู้เขียน 29 พฤษภาคม 2559

¹ ดูรายละเอียดใน วิโรฒ ศรีสุโร. (2536). ลิมอีสาน. หน้า 99.

² แหล่งเดิม. หน้า 434-438.

³ ศักดิ์ชัย สายสิงห์. (2555). เจดีย์ พระพุทธรูป สูปแต้ม ลิม ศิลปะลาวและอีสาน. หน้า 211.

ภาพที่ 2 ส่วนฐานของสิมวัดค้อเหนือ อำเภอเมือง จังหวัดยโสธร
ที่มา: ภาพถ่ายโดยผู้เขียน เมื่อวันที่ 28 พฤษภาคม 2559

ภาพที่ 3 ฐานสิมวัดหัวเมือง อำเภอมหาชนะชัย จังหวัดยโสธร
ที่มา: ภาพถ่ายโดยผู้เขียน เมื่อวันที่ 29 มิถุนายน 2558

ภาพที่ 4 พระพุทธรูปศิลปะล้านช้าง จากพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติอุบลราชธานี
ที่มา: ภาพถ่ายโดยผู้เขียน เมื่อวันที่ 25 พฤศจิกายน 2558

ภาพที่ 5 ฐานลิมวัดนาหลู่ อำเภอคำเขื่อนแก้ว จังหวัดยโสธร
ที่มา: ภาพถ่ายโดย พงศ์ผกา ทีบัวบาน เมื่อวันที่ 1 มีนาคม 2558

ส่วนตัวอาคาร

โครงสร้างของตัวอาคารทำมาจากวัสดุ 2 ประเภท คือโครงสร้างวัสดุที่เป็นไม้ และโครงสร้างก่ออิฐถือปูน ลิมที่ทำจากไม้พบทั้งหมด 3 หลังคือ ลิมวัดสมสะอาด ลิมวัดกุดชุมไฉน และลิมวัดธาตุทอง ลิมในกลุ่มนี้ตัวอาคารมีการฉลุลายบริเวณคอสอง ผนังใช้ไม้กระดานตีในแนวตั้ง เจาะช่องหน้าต่างขนาดเล็ก (ภาพที่ 6) ส่วนลิมวัดธาตุทองที่มีการทำผนังครึ่งหน้าด้วยการตีไม้ระแนงเป็นก้างปลา (ภาพที่ 7) ครึ่งหลังตีด้วยไม้กระดานที่บเหมือนลิมไม้ทั่วไป

ภาพที่ 6 ส่วนผนังของลิมวัดกุดชุมไฉน อำเภอกุดชุม จังหวัดยโสธร
ที่มา: ภาพถ่ายโดยผู้เขียน เมื่อวันที่ 26 กุมภาพันธ์ 2558

ภาพที่ 7 ส่วนผนังของลิมวัดธาตุทอง อำเภอกุดชุม จังหวัดยโสธร
ที่มา: ภาพถ่ายโดยผู้เขียน เมื่อวันที่ 27 กุมภาพันธ์ 2558

ลิมที่ใช้โครงสร้างก่ออิฐถือปูนมีทั้งหมด 7 หลังคือ ลิมวัดค้อเหนือ ลิมวัดหัวคำ ลิมวัดแคน้อย ลิมวัดป่าบกน้อย ลิมวัดนาหลู่ ลิมวัดบากเรือ และลิมวัดหัวเมือง ลิมในกลุ่มนี้ก่อผนังทึบและเจาะช่องหน้าต่างขนาดเล็ก ไม่นิยมประดับลวดลายตามตัวอาคาร เนื่องมาจากยังใช้เค้าโครงลิมพินบ้านที่มีความเรียบง่าย มีปลั่ง สมถะ และมีสัจจะ¹ แต่ลิมที่วัดค้อเหนือมีการประดับปูนปั้นบริเวณซุ้มทรงบรรพแถลงของประตูทางเข้า เป็นรูปพระนารายณ์ ขนาบข้างด้วยสิงหะคล้ายหนุมาน (ภาพที่ 8) และ ลิมวัดป่าบกน้อยมีความแตกต่างออกไปคือ ตัวอาคารก่อผนังลวดล้นคล้ายชั้นบันได (ภาพที่ 9-10) ซึ่งเป็นรูปแบบที่ไม่พบในจังหวัดยโสธร แต่กลับพบในจังหวัดอื่น เช่น ลิมวัดบ้านโต ตำบลท่าตูม อำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม²

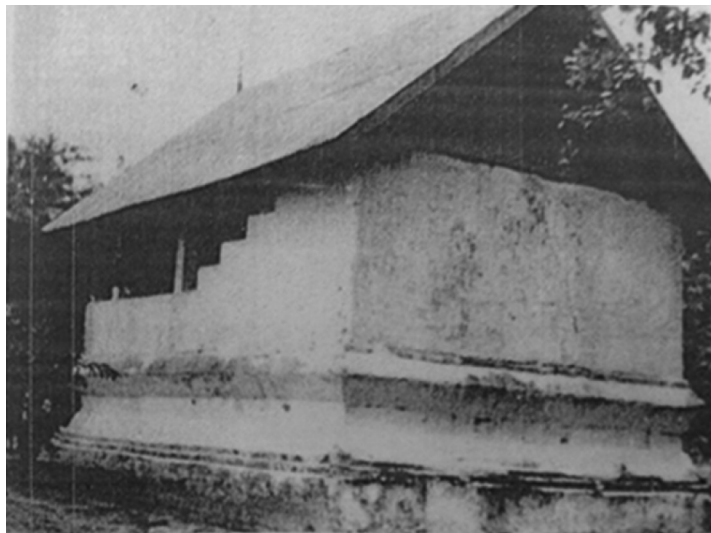
ภาพที่ 8 ปูนปั้นพระนารายณ์ บริเวณประตูทางเข้าลิมวัดค้อเหนือ อำเภอเมือง จังหวัดยโสธร
ที่มา: ภาพถ่ายโดยผู้วิจัย เมื่อวันที่ 28 มิถุนายน 2558

¹ วิโรฒ ศรีสุโร. (2536). *เล่มเดิม*. หน้า 89.

² สุวิทย์ จิระมณี. (2545). *ศิลปะสถาปัตยกรรมพื้นถิ่นอีสานในวัฒนธรรมไทย-ลาว*. หน้า 252-288.

ภาพที่ 9 ส่วนผนังสิมวัดป่าบกน้อย อำเภอคำเขื่อนแก้ว จังหวัดยโสธร
ที่มา: ภาพถ่ายโดยผู้เขียน เมื่อวันที่ 1 มีนาคม 2558

ภาพที่ 10 สิมวัดบ้านโต ตำบลท่าตูม จังหวัดมหาสารคาม
ที่มา: สุวิทย์ จิระมณี. (2545). *เล่มเดิม*. หน้า 265

ส่วนเครื่องหลังคา

ลิมส่วนใหญ่ใช้โครงสร้างหลังคาเครื่องไม้ เหมือนกับเรือนที่อยู่ในภาคอีสาน ไม่นิยมประดับตกแต่งลวดลาย ที่ยอดของหลังคามีการประดับช่อฟ้า (โหง) ทั้งด้านหน้าและด้านหลัง (ภาพที่ 11)

แต่ที่พิเศษคือลิมวัดค้อเหนือและลิมวัดธาตุทองมีการทำหลังคาลาดชั้นหนึ่งก่อน แล้วจึงค่อยทำหลังคาขนาดเล็กซ้อนตรงกลางหลังคาอีกชั้นหนึ่ง เรียกว่า “เทิบซ้อน”¹ (ภาพที่ 12) หลังคาประเภทนี้ พบในลิมแบบเชียงขวาง กล่าวคือ ลิมแบบเชียงขวางมีความเรียบง่าย มีการทำหลังคาซ้อนชั้นด้วยการทำหลังคาลาดชั้นหนึ่งก่อน แล้วจึงค่อยทำหลังคาขนาดเล็กซ้อนตรงกลางบนหลังคาอีกชั้นหนึ่ง เรียกว่า “เทิบซ้อน” ไม่มีการลดชั้นของมุขด้านหน้า ไม่ประดับตกแต่งมาก หลังคาไม่อ่อนโค้ง ไม่มีลวดตะบูนริพัน(ช่อฟ้า) แต่มีช่อฟ้า(โหง)อ่อนคล้ายคลึงกับลิมวัดสุวรรณคีรี (วัดค้อลี) (ภาพที่ 13) ลิมรูปแบบนี้พบแพร่หลายในจังหวัดอีสานเหนือ เช่นหนองคาย เลย อุตรธานี เป็นต้น² ผู้เขียนสันนิษฐานว่าอาจเป็นรูปแบบที่มีความสัมพันธ์กับลิมแบบเชียงขวางหรือช่างอาจจะจำรูปแบบมาดัดแปลงให้เข้ากับลิมพินบ้านในจังหวัดยโสธร

ภาพที่ 11 หลังคาของลิมวัดบากเรือ อำเภอมหาชนะชัย จังหวัดยโสธร

ที่มา: ภาพถ่ายโดยผู้เขียน เมื่อวันที่ 1 มีนาคม 2558

¹ ศักดิ์ชัย สายสิงห์. (2555). *เล่มเดิม*. หน้า 153.

² *เล่มเดิม*. หน้า 150.

ภาพที่ 12 การขึ้นชั้นหลังคาของสิมวัดธาตุทอง อำเภอกุดชุม จังหวัดยโสธร
ที่มา: ภาพถ่ายโดยผู้เขียน เมื่อวันที่ 27 กุมภาพันธ์ 2558

ภาพที่ 13 สิมแบบเชียงขวาง วัดคีลี เมืองหลวงพระบาง
ที่มา: ภาพถ่ายโดย ธนภัทร์ ลิ้มหัตถ์นัยกุล เมื่อวันที่ 3 มกราคม 2554

หน้าบัน

หน้าบันพบทั้งแบบปูนและหน้าบันไม้ กลุ่มสิมหน้าบันปูนทุกหลังปัจจุบันได้รับการบูรณะไปมากจนไม่สามารถตรวจสอบสภาพเดิมได้ เช่น สิมวัดหัวคำ (ภาพที่ 14) หน้าบันไม้มีทั้งหน้าบันตีด้วยไม้กระดานในแนวนอน คาดด้วยดั่งบริเวณกลางหน้าบัน (ภาพที่ 15) ไม่ประดับลวดลายหรือจิตรกรรมลงไป และหน้าบันที่มีการวาดจิตรกรรมพระพุทธรูปลงไปบนหน้าบัน เช่น สิมวัดค้อเหนือ เป็นต้น (ภาพที่ 16)

ภาพที่ 14 หน้าบันลายเสมาธรรมจักร ลิมวัดหัวคำ อำเภอเมือง จังหวัดยโสธร
ที่มา: ภาพถ่ายโดยผู้เขียน เมื่อวันที่ 29 มิถุนายน 2558

ภาพที่ 15 หน้าบันของลิมวัดสมสะอาด อำเภอเมือง จังหวัดยโสธร
ที่มา: ภาพถ่ายโดยผู้เขียน เมื่อวันที่ 28 พฤษภาคม 2558

ภาพที่ 16 หน้าบันรูปพระพุทธรูปประทับนั่งในกรอบลวดลายกระหนกของสิมวัดค้อเหนือ อำเภอมือง จังหวัดยโสธร

ที่มา: ภาพถ่ายโดยผู้เขียน เมื่อวันที่ 28 พฤษภาคม 2558

นอกจากนี้สิมบางหลังยังพบการประดับสาหร่ายรวงผึ้งอย่างที่นิยมประดับกันในศิลปะล้านนาและล้านช้าง คือ สิมวัดแคน้อย และสิมวัดบากเรือ (ภาพที่ 17) โดยสาหร่ายรวงผึ้งเหล่านี้มีความคล้ายคลึงกับสาหร่ายรวงผึ้งของสิมวัดแจ้ง อำเภอมือง จังหวัดอุบลราชธานี (ภาพที่ 18)

ภาพที่ 17 สาหร่ายรวงผึ้ง สิมวัดบากเรือ อำเภอมหาชนะชัย จังหวัดยโสธร

ที่มา: ภาพถ่ายโดยผู้เขียน เมื่อวันที่ 1 มีนาคม 2558

ภาพที่ 18 สำหรับวางมุ้ง ลิมวัดแจ้ง อำเภอเมือง จังหวัดอุบลราชธานี
ที่มา: ภาพถ่ายโดยผู้เขียน เมื่อวันที่ 25 พฤศจิกายน 2558

บทสรุป

ลิมพื้นบ้านในจังหวัดยโสธรเป็นรูปแบบของงานศิลปกรรมที่ยังคงเค้าโครงเดิมของรูปแบบลิมพื้นบ้านอีสาน คือ ใช้ฐานเอวชัน ตัวอาคารมีขนาดเล็กและไม่นิยมประดับตกแต่งลวดลายบนผนัง หากแต่บางลิมมีการรับรูปแบบอิทธิพลจากภายนอกเข้ามาผสมผสานกับรูปแบบของท้องถิ่น ได้แก่ การซ้อนชั้นหลังคาที่เรียกว่า “เห็บซ้อน” มาจากรูปแบบของลิมแบบเชียงขวาง ประเทศลาว เช่น ลิมวัดธาตุทอง ซึ่งอาจจะเป็นการรับรูปแบบภายนอกเข้ามาหรือช่างอาจเคยเห็นลิมแบบเชียงขวางแล้วนำมาดัดแปลงให้เข้ากับรูปแบบของลิมพื้นบ้านในจังหวัดยโสธร

บรรณานุกรม

- กรมการศาสนา. (2538). *ประวัติวัดทั่วราชอาณาจักร เล่ม 14*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์การศาสนา.
- กรมศิลปากร. (2545). *ประชุมพงศาวดารฉบับกาญจนาภิเษก เล่ม 9*. กรุงเทพฯ: กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร.
- กรมศิลปากร. (2555). *ปกิณกศิลปวัฒนธรรม เล่ม 18 จังหวัดยโสธร*. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.
- เต็ม วิภาคย์พจนกิจ. (2542). *ประวัติศาสตร์อีสาน*. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์.
- วิโรฒ ศรีสุโร. (2536). *ลิมอีสาน*. กรุงเทพฯ: มูลนิธิโตโยต้า.
- ศักดิ์ชัย สายสิงห์. (2555). *เจดีย์ พระพุทธรูป ฮูปแต้ม ลิม ศิลปะลาวและอีสาน*. นนทบุรี: มิวเซียมเพรส.
- สันติ เล็กสุขุม. (2553). *งานช่างคำช่างโบราณ*. กรุงเทพฯ: รุ่งศิลป์การพิมพ์.
- ลีลา วีระวงศ์. (2540). *ประวัติศาสตร์ลาว*. กรุงเทพฯ: มติชน.

- สุวิทย์ จิระมณี. (2545). ศิลปะสถาปัตยกรรมพื้นถิ่นอีสานในวัฒนธรรมไทย-ลาว. ชลบุรี: คณะศิลปกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยบูรพา.
- _____. (2533). สิมพื้นถิ่นอีสานตอนกลาง. วิทยานิพนธ์ปริญญาโท สาขาวิชาประวัติศาสตร์ สถาปัตยกรรม บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, กรุงเทพฯ. อัดสำเนา
- สำนักโบราณคดี กรมศิลปากร. (2550). ศัพท์ทำนุกรมโบราณคดี. กรุงเทพฯ: รุ่งศิลป์การพิมพ์.